

Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler

Tartışmalar-Gerçekler,

Dr. Mehmet EFENDİOĞLU, İstanbul:

İFAV Yayınları 2011,

472 sayfa

Sahâbe-i kirâm, Kur'ân-ı Kerîm'in inmeye başlamasıyla birlikte vahye muhatap kılınan ilk Müslümanlar olmaları, Resûlüllâh'ın (s.a.v.) rahle-i tadrîsin-den geçmeleri ve Kur'ân ile Sünneti sonraki nesillere aktarma uğrunda büyük fedakârlıklar göstermeleri hasebiyle hususiyet kazanmış müstesna bir nesildir. Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Seniyye bünyesinde, sahâbenin adâlet ve faziletini ortaya koyan çok sayıda nassın mevcut bulunması ise sahâbilerin, ümmetin diğer fertlerine nazaran daha özel bir mevkie sahip olduklarını gösteren bir diğer husustur.

Söz konusu vasıflarına binâen İslâm ümmeti için büyük önem arz eden sahâbiler, ilk asırlardan itibaren başta muhaddisler olmak üzere bazı ilmî çevreler tarafından çeşitli zaviyelerden inceleme konusu edilmişlerdir. Bu doğrultuda kaleme alınan eserler arasında, sahâbilerin terceme-i hâllerini sunmakla birlikte İslâm'a bağlılıklarının birer göstergesi olan hizmet ve fedakârlıklarını da gözler önüne seren tabakât ve fezâil türü müellefât büyük bir yekûn tutmaktadır. Buna karşılık, sahâbilere geçmişte ve günümüzde yöneltilen eleştirileri mercek altına alan ve bu eleştirilere cevap verme gayesini taşıyan akademik nitelikli müstakil eser sayısının yok denecek kadar az olması dikkat çekmektedir.

Ehline bilindiği üzere, erken dönemde Ehl-i sünnet çizgisinden uzak Havâric, Şîa ve Mu'tezile gibi bir takım fırkaların mensuplarınca başlatılan sahâbeyi tenkit hareketi, Nebvî sünnetin asılsızlığını iddia eden müsteşrikler ve onların İslâm toplumundaki takipçileri tarafından son asırlarda da sürdürülmüştür. Hâl böyle iken, günümüze kadar intikal etmiş bulunan ve bazı çevrelerce yaygınlaştırılmaya çalışılan bu tenkitleri ilmî bir yaklaşımla ele alan ve sahâbenin adâletini delilleriyle izah eden çağdaş bir çalışmanın yokluğu da

bilinen bir gerçektir. Sahâbe konusundaki nitelikli çalışmalarıyla tanınan Dr. Mehmet Efendioğlu tarafından esasen doktora tezi olarak hazırlanan *Sahâbe-ye Yöneltilen Tenkitler Tartışmalar-Gerçekler* isimli çalışma, Kur’ân ve Sünnet verileri ışığında ashâbın konumunu tespit etmek, onların hadis rivâyeti açısından güvenilirlik durumlarını incelemek ve yoğun bir biçimde eleştirilen râvî sahâbiler hakkındaki iddialarda doğruluk payı bulunup bulunmadığını ortaya çıkarmak suretiyle bu alandaki boşluğun giderilmesine katkıda bulunmak amacıyla matuf olarak kaleme alınmıştır.

Bir giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından müteşekkil eserin “Sahâbe Bilgisi” başlıklı girişinin ilk kısmında öncelikle, lugavî ve istilâhî manası açısından sahâbe terimi incelenmiş; ardından sahâbeyi tanıma yolları, sahâbenin tabakaları ve sayısı gibi usûle dair konular hakkında muhtasar bir biçimde malumat verilmiştir. Bu çerçevede müellif, kaynaklarda yer alan sahâbî tarifleri arasında kapsam açısından farklılıklar bulunduğuna işaret etmiş ve sahâbî terimine dair en çok kabul gören tanımın Hâfız İbn Hacer el-Askalânî’ye (v. 852/1448) ait olduğunu beyân etmiştir. Yazarın belirttiği üzere, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) mümin iken mülâkî olan ve iman üzere ölen kimselerin sahâbî sıfatına sahip olduklarını ifade eden bu tarif, daha sonraki âlimlerin genel kabulüne mazhar olmuş ve ulemânın çoğunluğu da bu görüşü benimsemiştir. Girişin ikinci kısmında ise sahâbenin adâleti meselesini ele alan müellif, sahâbenin tamamının âdil oldukları şeklindeki kâideden ne anlaşılması gerektiği hususuna açıklık getirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda müellif, söz konusu kâidenin sahâbilerin hatalardan berî ve masum oldukları gibi bir manayı içermediğini vurgulayarak burada kastedilenin, sahâbilerin Hz. Peygamber (s.a.v.) adına hadis uydurmadıkları ve hadis rivâyeti konusunda yalan söylemedikleri hususu olduğunu altını çizmiştir.

“Kur’ân ve Sünnete Göre Sahâbe” başlığı altında sunulan birinci bölümde öncelikle, “Kur’ân’a Göre Sahâbe” alt başlığını taşıyan kısma yer verilmiştir. Mezkûr başlığın da çağrıştırdığı üzere bu kısım çerçevesinde, gerek topluca gerekse bir takım vasıflarına göre özel gruplar hâlinde ashâb-ı kirâmı konu edinen bazı ayetler ele alınmış; buna ek olarak söz konusu ayetler müfessir ve muhaddislerin açıklamaları doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Müellifin verdiği malumattan da açıkça anlaşıldığı üzere Kur’ân-ı Kerîm, genel olarak sahâbeyi veya muhâcîrûn, ensâr, ehl-i Bedr, ehl-i Uhud, ehl-i Bey’ati’r-rıdvân gibi bazı sahâbî gruplarını tanıtırken onların seçkin, sâdik ve hayırlı bir topluluk olduklarını, diğer ümmetlere örnek kıldıklarını, Allah’ın dinine ve Hz. Peygamber’e (s.a.v.) yardım etmek adına büyük fedakârlıklarda olduklarını haber vermiş; zikredilen bu vasıfları dolayısıyla Cenâb-ı Hakk ashâbdan razı olduğunu, tövbelerini kabul ederek onları bağışladığını ve onlar için ebedî kalacakları cennetler hazırladığını bildirmiştir. Bu tespitler ışığında müellif, tezi hazırlama aşamasında kendisi için hareket noktası teşkil eden

unsurlardan biri olarak beyan ettiği “Kur’ân-ı Kerîm’de, sahâbenin konumu ve değeri noktasındaki ihtilafları giderecek nitelikte ayetler var mıdır?” şeklindeki soruya cevaben, sahâbenin adâlet ve faziletinin Kur’ân-ı Kerîm tarafından net bir biçimde onaylandığı neticesine varmıştır.

Ardından yeni bir fasıla geçiş yapan müellif, yine “Kur’ân’a Göre Sahâbe” başlığına sahip kısım dâhilinde olmak üzere, Kur’ân-ı Kerîm açısından sahâbe ve münâfıkların durumu konusuna temas etmiştir. Söz konusu meseleye eser bünyesinde hayli geniş sayılabilecek bir yer tahsis etmekle yazar, sahâbilerin bir bölümünün münâfık olduğu iddiasında bulunan birtakım kişilere cevap vermeyi amaçlamıştır. Bahsi geçen kişiler, Müslüman hüviyetine sahip olmakla birlikte açıkça veya dolaylı biçimde müsteşriklerin fikir ve anlayışlarını benimseyen; hatta İslâmî değerler konusunda ortaya attıkları iddialarla müsteşrikleri geride bırakan Ahmed Emin, Mahmud Ebû Reyve ve Tâhâ Hüseyin gibi XX. yüzyıl ortalarında etkili olmuş ve İslâm dünyasında fikirleri yaygınlık kazanmış Mısırlı kimselerdir. Bunlardan Ebû Reyve, sahâbenin âdil ve fâzıl olduğu gerçeğinin üzerini örterek sünneti tartışmaya açma gayesiyle yola çıkmış ve münâfıkları konu edinen bazı ayetler ile el-Münâfikûn Suresi’ni delil göstererek, sahâbiler arasında çok sayıda münâfığın bulunduğunu iddia etmiştir. Yazar Mehmet Efendioğlu ise ortaya atılan bu iddianın Kur’ân-ı Kerîm, Sünnet-i seniyye ve sahîh kaynaklar ışığında irdelenmesi gerekliliğinden hareketle, münâfıklarla ilgili ayetler ile onlar merkezli hadiseleri mercek altına almıştır. İncelemeleri neticesinde Efendioğlu, Allah’ın çeşitli denemeler vesilesiyle münâfıkları sahâbeden ayırdığı, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) hiçbir münâfığın gizli kalmadığı, Kur’ân ayetlerinde münâfıkların çok sayıda olumsuz özelliğinin zikredildiği ve bu sayede onların ashâb-ı kirâm tarafından da bilindiği gibi tespitlerde bulunmuştur. Bunun bir devamı olarak da fazilet ve kıymeti son derece aşîkâr olan sahâbilerin, ilk İslâm toplumunda itibar görmeyen bir azınlık şeklinde ortaya çıkan ve çeşitli alâmetler vasıtasıyla çoğunluk tarafından tanınan münâfıklarla aynı konumda bulunmaktan çok uzak oldukları gerçeğinin altını çizmiştir. Dolayısıyla müellif, Ebû Reyve ve benzeri kimseler tarafından ortaya atılan iddiaların sağlam delillere dayanmaktan yoksun ve tutarsız olduklarını itiraza mahal bırakmayacak bir biçimde ortaya koymuştur.

Birinci bölüm çerçevesindeki bir diğer alt başlık “Sünnete Göre Sahâbe” şeklindedir. Bu kısımda, Kur’ân-ı Kerîm’de fazilet ehli bir nesil olarak takdim edilen ashâb-ı kirâmın, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sünnetinde hangi şekilde değerlendirildiği hususuna açıklık getirmek amacıyla, sahâbeyi öven ve sahip oldukları ulvî mertebeye işaret eden bazı sahîh hadisler ile bunların izahlarına yer verilmiştir. Önceki bölümde ayetlerin ele alınış biçimi ile benzerlik arz edecek şekilde, burada serd edilen hadisler de ashâb-ı kirâmı topluca konu edinenler ve bir takım vasıflarına göre özel gruplar hâlinde konu edinenler

şeklinde taksime tâbi tutulmuştur. Bu rivâyetler bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde görüldüğü üzere Resûlüllâh (s.a.v.) sahâbenin en hayırlı nesil olduğunu belirtmiş, onları cennetle müjdelemiş, onlara dil uzatmayı yasaklamış ve ashâb-ı kirâm sevgisinin kendi zâtını sevmenin bir gereği olduğuna işaret etmiştir. Bu durumda husûle gelen netice, müellifin de beyan ettiği üzere, sahâbilerin dindeki konumları ve örneklikleri itibariyle ümmetin diğer fertlerinden çok daha üstün bir konuma sahip buldukları ve onların faziletinin bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından tasdik edildiği şeklindedir. Bu mülâhazaların ardından müellif, birinci bölümün hulâsası mahiyetinde bir “Değerlendirme” yazarak temel tespitlerini özetlemiş ve ashâb-ı kirâma dil uzatmanın, esasında Kur’ân ve sünnete dil uzatmak anlamına geldiğine dikkat çekerek tezin ilk bölümünü nihayete erdirmiştir.

“Tenkit Edilen Sahâbîler ve Hayat, Hizmet ve Rivâyet Açısından Değerleri” başlığıyla sunulan ikinci bölümde müellif, rivâyet ve şahsiyetleri itibariyle en yoğun biçimde eleştirilen sahâbîler üzerinde durarak, kendilerine yöneltilen tenkitleri titiz bir yaklaşımla incelemiştir. Müellif bunu yaparken öncelikle, bahis konusu edilen her bir sahâbînin hayatı, hizmetleri ve değerine dair muteber kaynaklardan derlemiş olduğu bilgileri nakletmiş; sonra da genel tenkitler, fırkaların tenkidi, müsteşriklerin tenkidi gibi başlıklar altında sınıflandırarak irdelediği bir takım eleştirilerin doğruluk derecesini tespit etmeye çalışmıştır. Ebû Hureyre, Hz. Âişe, Abdullâh b. Abbâs, Muâviye b. Ebî Süfyân, Amr b. Âs, Muğîre b. Şu’be, Ebû Süfyân ve Velîd b. Ukbe (r.anhum) bu bağlamda ele alınan sahâbîlerdir. Müellifin belirttiğine göre bu isimler, ashâbın adâletine yönelik umumî eleştirilerin kendileri üzerinden yürütüldüğü sahâbîler oldukları için onların bütün yönleriyle tanıtılması büyük önem arz etmektedir. Ancak çalışmada bu bölüme yer verilmesindeki amacın, söz konusu sahâbîlerin kusursuzluğunu ortaya koymak veya onları temize çıkarmak olmadığı da dikkatlerden kaçmaması gereken bir husustur. Zira tezin bu kısmında müellif, konuya muhaddislerin bakış açısıyla yaklaşmış ve sahâbîlerin hadis rivâyetindeki güvenilirlikleri nokta-i nazarından meseleyi ele almıştır.

İkinci ve son bölümü takiben özlü bir “Değerlendirme”ye yer veren müellif burada, tezin büyük bir bölümüne konu teşkil ettiği görülen mezkûr sahâbîlere yönelik eleştirilerden çoğunun zannî yorumlar, güvenilirlikten yoksun bazı haberlere dayalı iddialar ve aşırıya giden iftiralar olduğunun ortaya çıktığını belirtmiştir. Zira bu sahâbîlerin küfür ve irtidâddan son derece uzak oldukları, hadis rivâyetinde yalan söylemedikleri ve Hz. Peygamber (s.a.v.) adına hadis uydurmadıkları gayet açıktır. Binâenaleyh, onları vesile kılarak sahâbenin tamamının adâlet ve faziletini nakzetzemeye çalışmanın yersiz bir çaba olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç kısmında, tezin genelinden hâsıl olan netice anlaşılır ve net bir üslûpla yirmi maddelik bir kompozisyon şeklinde özetlenerek; Kur’ân ve sün-

net bünyesindeki deliller ışığında, sahâbîlere yöneltilen eleştirilerin asılsızlığının ispatlandığı ifade edilmiştir. Bu durumun bir muktezası olarak, Ehl-i sünnet âlimlerinin de beyan ettiği üzere, sahâbenin adâlet ve faziletine inanarak onlara hürmet göstermenin bütün müminler üzerine vacip olduğu hususu vurgulanmıştır.

Uzun soluklu ve titiz bir çalışmanın ürünü olduğu anlaşılan *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler Tartışmalar- Gerçekler*, zengin dipnotları ve geniş bibliyografyası ile bir yandan tezin geniş ve sağlam kaynaklara dayanılarak hazırlandığını ortaya koyarken, bir yandan da benzer konulara ilgi duyan ve ileri tetkik ihtiyacı hisseden genç araştırmacılara birer işaret taşı vazifesi görecektir. Akıcı bir dil kullanılması, önsözün akabinde araştırmanın konusu ve önemine dair malumatın aktarıldığı bir kısma yer verilmesi, her bölümün başında konuyla ilgili ön bilgilerin sunulduğu bir girizgâhın bulunması ve bölüm sonlarında ulaşılan sonuçları değerlendirmesi eserin anlaşılmasını kolaylaştıran unsurlar olarak göze çarpmaktadır. Aynı zamanda çalışmanın tez aşamasında danışmanlığını yürüten Prof. Dr. Mehmet Yaşar Kandemir'in kaleme aldığı takdim vesilesiyle ayrı bir değer kazanan eser, bu alandaki mühim bir eksikliği kısmen de olsa gidermesi ve gelecek yeni araştırmalara kapı aralaması bakımından büyük bir boşluk doldurmuştur.

Ayşe Nur YAMANUS

MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, Üsküdar, İSTANBUL